

Symbol pelikána v kresťanskom umení (Prvá časť)

Lucia Laudoni

16. septembra 2022 ✚ Kultúra

Zákutia dominikánskeho konventu svätého Marka vo Florencii ukrývajú aj monumentálnu fresku s ukrižovaním, ktorej autorom je toskánsky básnik štetca Fra Angelico. Nad krížom vedľa postranných *banderol* (maľované stuhy s nápismi) hniezdi biely pelikán. Kedy priletel do kresťanskej ikonografie a prečo je pelikán kŕmiaci svoje mláďatá vlastnou krvou obľúbeným námetom dávnej múdroslovnej literatúry?

Toto nie je holubica Ducha Svätého. Pelikán blahoslaveného Fra Angelica s inskripciou *Similis factus sum pellicano solitudinis*.

Zdroj: Richard Mortel / flickr.com

Nápis pod maľovaným operencom je našou prvou indíciou. Textologická stopa vedie k žalmom. „*Similis factus sum pellicano solitudinis, factus sum sicut nyctiorax in ruinis. Vigilavi et factus sum sicut passer solitarius in tecto*“ – čítame v žalme 102 (respektíve 101) a *pellicanus solitudinis* z kláštornej fresky dostáva biblické kontúry. Oblečme tieto verše do slovenských jazykových šiat: „*Som ako pelikán na púšti* (v samote púšte, pozn. naša), *ako kuvik uprostred zrúcanín. Nemôžem spať* (doslova bdel som, *vigilavi* je indikatív perfekta aktíva, pozn. naša) *a som ako osamelý vrabec na streche*.“ Žalmista zdôrazňuje pocit zdanlivej opustenosti nebeským Otcom. Medzi vtáctvom, ktoré cituje, kladie na prvé miesto pelikána – antický symbol sebaobetovania a lásky víťaziacej nad smrťou.

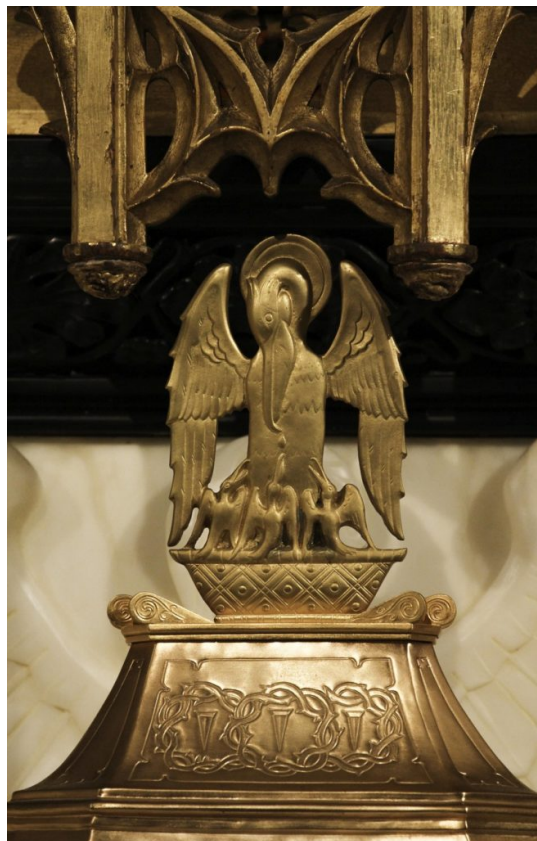
Svätý Augustín mal pri výklade tohto žalmu pravdepodobne poruke grécku prírodovednú zbierku **Φυσιολόγος** (v latinskom prepise *Physiologus*), ktorá vznikla koncom 3. storočia v Alexandrii. Staršia historiografia považovala tento text za starobylejší a dotovala ho do 2. storočia.

Physiologus je predchodcom stredovekých konvolútov o dobovej faune, ktoré obsahovali aj rôzne príbehy o mýtických tvoroch od výmyslu sveta. Ich cieľom však nebola zábava, ale odovzdanie mravného poučenia. Týmto zbierkam sa hovorilo *bestiaria* (singulár *bestiarium*). *Physiologus* (v preklade z gréčtiny „Prírodoslovec“, spisovne Prírodovedec) zaujme napríklad rozprávaním o mŕtvych levícatách, ktoré ožijú, keď na ne dýchne starý vodca svorky. Okrem neskoroantického „levieho kráľa“ nám neznámy alexandrijský

učenec zanechal známy príbeh o fénixovi vstávajúcom z popola, či o jednorožcovi zrodenom v panenskom lone.

Mozaiku tajomných zvierat dopĺňa legenda o láskavom pelikánovi. Hovorí sa, že keď vtáčatá rastú, udierajú zobákmi svoju matku, ktorá ich v hneve usmrtí. Tri dni nad nimi žiali, no nakoniec ich privedie k životu. Otvorí si rany spôsobené zobákmi vtáčích detí a krvou z týchto rán oživí mláďatá. Zdá sa vám toto rozprávanie alexandrijského Gréka nelogické a kruté? *Physiologus* je kresťanský spis, za každou alegóriou drieme teologická poučka. Vtáčatá dobajúce matku sú zrkadlom bolesti, ktorú Stvoriteľovi spôsobuje modloslužba a moloch pohanstva. Pelikán usmrcujúci mláďatá je obrazom spravodlivého Božieho hnevu a trojdňový nárek bájneho vtáka možno chápať ako narážku na veľkonočné *triduum*. Narácia vrcholí jasným kristologickým odkazom – salvifickou (spásonosnou) obetou Božieho Syna a dôrazom na liečivý význam Jeho Krvi.

Pelikán však v tomto prípade nie je *alter Christus*, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Je to matka Cirkev, ktorá plače slzami pelikána nad hriešnymi deťmi trhajúcimi Kristovo Telo. Cirkev nie bezdôvodne vidí v Eucharistii *mysterium tremendum*. Byzantská liturgia varuje, aby sme neprijímali *ad damnationem* (na odsúdenie), ale na uzdravenie duše a tela (*ad medelam animae et corporis*). Eucharistia je liek, no aj zbraň – pre zlo prudko smrteľná.

Stredoveký svet videl v pelikánovi jeden z archetypov Krista a Cirkvi, impozantný vták sa preto objavuje na svätostánkoch.

Zdroj: Lawrence OP / flickr.com

Rovnaká ideová niť (liečivá sila krvi) sa vinie indickou ľudovou rozprávkou, v ktorej rozzúrený pelikán zabíja svoje mláďatká. Svoj čin čoskoro oľutuje a vzkriesi ich *cum pretiosissimo suo sanguine*. Autor *Physiologa* sa zrejme inšpiroval indickou predkresťanskou fabulou, ktorú naplnil kresťanským

sapienciálnym obsahom. Boh Starého zákona pripravil skazenému ľudstvu lekcii v podobe potopy (smrť stvorenia – mládat), no daroval nám aj nevysychajúci prameň krstnej vody (krv pelikána). Matéria krstu je v tomto prípade opozitum smrtonosných vôd potopy. Stará voda život brala, nová ho dáva.

Orientálny pôvod má tiež bájka o vtákovi pravdy. Vraj pozná všetky tajomstvá živých aj mŕtvych a žije vysoko v horách. Kto sa k nemu túži dostať, musí prekonať rôzne nástrahy a skúšky, obraz výčitiek svedomia každého klamára. Prečo sa práve vták stáva personifikáciou pravdy? Schopnosť lietať mu podľa predstáv antických mudrcov prinášala nadhľad, o ktorom ľudia mohli len snívať.

Rímski pohanskí veštcí (*augures*) predpovedali sled udalostí z letu vtákov (zdá sa, že „zárodok“ talianskeho blahoželania *tanti auguri* vzniká už v dobách antického Ríma). *Bonis avibus* sa konvenčne prekladá „počas šťastnej hodiny“, no presný význam tohto latinského ablatívu odkazuje na priaznivý let vtákov (*avibus*).

Jazyková analýza odкрýva nové a neznáme vrstvy ranokresťanského myslenia. Základom gréckeho mena pelikána je *πέλεκυς*, teda sekera. Pelikán (po latinsky *pelecanus*, u stredovekých pisárov *pelicanus*) dostal meno po sekere pravdepodobne kvôli vizuálnej podobnosti svojho tela, osobitne zobáka, s týmto pracovným nástrojom. Lenže aj Boh je ako sekera, ktorá odtína hriech z našich duší. Je kladivkom na stole sudcu. Otvorme si Evanjelium podľa Matúša: „*Iam enim securis ad radicem arborum posita est, omnis ergo arbor, quae non facit fructum bonum, exciditur et in ignem mittitur.*“ V slovenskom preklade Svätého písma stojí: „*Sekera je už priložená na korene stromov. A každý strom, ktorý neprináša dobré ovocie, vytnú a hodia do ohňa.*“

Existuje pozoruhodné grécke slovo, ktoré preniklo aj do reči starých Rimanov, hoci v latinskej lexike patrí medzi zriedkavé – *antipelargesis*. Angličtina z neho „stvorila“ substantívum *antipelargy*. Vzťahuje sa na recipročnú pomoc detí rodičom. *Antipelargesis* je odmenou a poďakovaním zo strany detí za rodičovskú starostlivosť, oporu a lásku. Antickí Gréci boli presvedčení, že mladšie bociany (alebo pelikány, podľa toho, akú verziu príbehu máme pred očami) prichádzajú k svojim rodičom, ktorí už nevládzu lietať, a pomáhajú im s kŕmením. Koreňom gréckeho a latinského slova *antipelargesis* je preto *πελαργός* – bocian. Keď Charles Louis de Brutelle hľadal vhodné pomenovanie pre kvety, ktoré robia radosť mnohým našim blízkym, vybral si pôvodne grécke podstatné meno *pelargonia* a zachoval tak spomienku na staroveké bociany pomáhajúce rodičom.

V kresťanskom stredoveku však obe tieto myšlienky – predstava o bocianovi, ktorý sa nezištne stará o matku a idea pelikána, kriesiteľa svojho potomstva – splynuli v jedno. Termín *antipelargesis* dal z toho dôvodu meno láskyplným vzťahom rodičov a detí v oboch smeroch. Na toto učenie v roku 1573 nadviazala britská panovníčka Alžbeta I. Nechala zhotoviť svoj portrét so symbolom pelikána na hrudi, aby pripomenula poddaným, že je ich duchovnou matkou – a oni sú povinní preukázať jej *antipelargesis*.

Mozaika pelikána kŕmiaceho mláďatá v Aachenskom dóme.

Zdroj: Horst J. Meuter / commons.wikimedia.org

Pelikány v rôznych podobách prenikli aj do heraldiky, typické *specimen sui generis* je erb a pečať amerického štátu Louisiana. Mýtický vták nechýba na stredovekých krížoch v byzantskom a gotickom štýle najmä talianskej proveniencie. Jeden z najkrajších príkladov krucifixu s pelikánom nájdeme v katedrále svätého Vavrinca v chorvátskom Trogire. Zoznam, kde všade máva krídlami tento antický symbol dokonalej obety, by bol veľmi dlhý.

Cesta za ekzeziologickou a kristologickou explikáciou pelikána by nebola úplná bez ochutnávky z bohatého menu liturgickej poézie. Svätec Rumunskej pravoslávnej cirkvi Ján Jakub Chozevita (*Ioan Iacob Românul de la Hozeva* alebo *Hozevitul*) bol dva roky pustovníkom v jordánskej púšti. Mal výborné medicínske znalosti a liečil chorých. V jeho duchovných spisoch sa zachovala stará orientálna legenda o pelikánovi, ktorá mala priamy vplyv na byzantskú hymnografiu a v trochu modifikovanej podobe bola dokonca známa Leonardovi da Vincimu.

Keďže spomínaný rumunský eremita zomrel v roku 1960, základy modernej metodológie v historiografii a klasickej filológii mu neboli cudzie. Chozevitov pohľad na symbolizmus pelikána je o to zaujímavejší. V porovnaní s gréckym *Physiologom* kladie dôraz na priamu konfrontáciu Krista a diabla. Jedného dňa vraj zaliezol do hniezda pelikána jedovatý had. Kým nič netušiaci samica lovila ryby, had zaútočil na jej bezbranné mláďatá a smrteľne ich zranil. Vtom priletela ich matka a hada zabila v súboji. Keď uvidela, že vtáčatá sú otrávené a napoly mŕtve, prepichla si rebro zobákom a pokropila mladé svojou krvou. Tá začala pôsobiť ako *antidotum* (protijed) a mláďatá sa celkom uzdravili.

Legenda tlmočená orthodoxným mníchom sústreďuje na malej ploche všetky znaky antickej drámy, od expozície cez kolíziu, kulmináciu až po finálnu *katharsis*. Dôležitým motívom je víťazný boj pelikána s hadom, za ktorým treba vidieť pošliapanie pekelných mocností Ježišom Kristom. Hniezdo je symbolom rajskej záhrady, v ktorej diabol infikoval človeka jedom prvotného hriechu. Rozhodnutie pelikána zachrániť svoje ratolesti práve vlastnou krvou je *sine dubio* narážkou na Kristovo *sacrificium* a zároveň glorifikáciou Božej Krvi – protijedu na *venenum* hriechu.

Dve krídla pelikána predstavujú Starý a Nový zákon.

Zdroj: Lawrence OP / flickr.com

Tradícia sebazraňovania pelikána mohla vzniknúť z nesprávnej interpretácie krvavočerveného sfarbenia jeho vaku na začiatku obdobia rozmnožovania. K rozšíreniu mýtu ďalej prispela tendencia vtáka odpočívať s mierne sklonenou hlavou so zobákom na hrudi.

Pelikány mali v antickej mytológii povest' zázračného vtáka, ktorú dala na pravú mieru až kresťanská eucharistická úcta. Prečo sa konanie pelikána v byzantských liturgických hymnoch kladie do súvislosti s Kristovým prebodnutým bokom, z ktorého vyšla krv a voda? Na ktorom mieste byzantská poézia harmonizuje s chápaním pelikána v tomistickej hymnografii? Eucharistický hymnus svätého Tomáša *Adoro te devote* so slávnym vokatívom *Pie pellicane, Jesu Domine*, si spolu s veršami nemeckého literáta 17. storočia a katolíckeho konvertitu Angela Silesia predstavíme v pokračovaní nášho článku o mýtickom vtákovi života.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/symbol-pelikana-v-krestanskom-umeni-prva-cast/>